

МІКРОТОПОНІМИ ВОЛИНИ, ПОХІДНІ ВІД ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ

MICROTOPYNOMS OF VOLYNIA, DERIVATIVES
FROM GEOGRAPHICAL TERMS

Данилюк О.К.,

orcid.org/0000-0002-8765-8475

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії та методики початкової освіти
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті проаналізовано мікротопоніми Волині, похідні від географічних термінів. Лінгвістичний аналіз цієї групи лексики, визначення структурно-семантичних особливостей лексичних одиниць, що функціонують у досліджуваному регіоні, виявлення діалектних та вузькорегіональних особливостей цієї групи лексики є важливим аспектом дослідження ономастики України і допомагає розкрити та увиразнити широкий спектр мовних явищ та характеристик, пов'язаних із цією топонімним класом.

Предметом нашої уваги стали мікротопоніми, які співвідносяться з географічними термінами-метафорами. Метафори виникають за одними й тими ж асоціаціями, незалежно від мови. В цьому виражається одна з універсальних народної географічної термінології, що перетворює поняття, пов'язані з особливостями будови людини й тварин, у географічні поняття. Використання лексем із значенням частин тіла людини й тварин як географічної термінології – глобальна топонімічна закономірність. Здавна для більш яскравої характеристики місцевості, для зображення її внутрішньої форми, люди використовували слова, які означали частини тіла людини й тварин, назви посуду, предмети домашнього вжитку та ін.

Мікротопоніми і географічні терміни, зібрані автором та опубліковані у словниках, відображають уявлення місцевого населення про навколишній світ, а також містять важливу інформацію про місцеві географічні особливості та становлення мовного світогляду. Вивчення цих назв може сприяти збереженню мовної спадщини, пов'язаної з природними об'єктами, збагаченню наукової термінології. Лінгвістичний підхід допомагає виявити локальні лексичні варіації, що є актуальним для розуміння лексичного фонду, його мовного різноманіття.

Проведене дослідження на матеріалі мікротопонімів та відповідних географічних термінів дає можливість констатувати, що семантичні трансформації у системі географічних назв – явище закономірне і простежується в багатьох мовних ареалах. Наведений матеріал дозволяє зробити висновок про такий напрямок семантичних переходів: асоціація з назвою певного предмета – географічний термін – власна назва.

Ключові слова: мікротопонім, географічний термін, анатомічний термін, метафора, Волинь.

The article analyzes the microtoponyms of Volyn, derived from geographical terms. Linguistic analysis of this group of vocabulary, determination of structural and semantic features of the studied lexical units functioning in the studied region, identification of dialectal and narrow-regional features of this group of vocabulary is an important aspect of the study of onomastics of Ukraine and helps to reveal and express a wide range of linguistic phenomena and characteristics associated with this lexical group.

The subject of our attention was microtoponyms, which are correlated with geographical terms-metaphors. Metaphors arise from the same associations, regardless of language. This expresses one of the universals of folk geographical terminology, which transforms concepts related to the features of the structure of humans and animals into hydrographic concepts. The use of lexemes with the meaning of parts of the human and animal body as geographical terminology is a global toponymic pattern. For a long time, for a more vivid characteristic of the area, to depict its internal form, people used words that meant parts of the human and animal body, names of dishes, household items, etc.

Microtoponyms and geographical terms collected by the author and published in dictionaries reflect the local population's perception of the surrounding world, and also contain important information about local conditions, geographical features and the formation of a linguistic worldview. The study of these names can contribute to the preservation of the linguistic heritage associated with natural objects, the enrichment of scientific terminology. The linguistic approach helps to identify local lexical variations, which is relevant for understanding the lexical fund and its linguistic diversity.

The research conducted on the material of microtoponyms and corresponding geographical terms makes it possible to state that semantic transformations in the system of geographical names are a natural phenomenon and are observed in many language areas. The presented material allows us to conclude about the following direction of semantic transitions: association with the name of a certain object - geographical term - proper name

Key words: microtoponym, geographical term, anatomical term, metaphor, Volyn.

Постановка проблеми. Мікротопоніми – назви дрібних географічних об'єктів: полів, лісів, річок, урочищ, ярів – важливі маркери локальної ідентичності та історії конкретного регіону. Вони нерідко містять цінну інформацію про його

минуле, відображають особливості місцевого ландшафту, традиції та побут тутешнього населення. Вивчення цих назв може сприяти збереженню мовної спадщини, пов'язаної з природними об'єктами, збагаченню наукової термінології.

Наукове зацікавлення вітчизняних мовознавців до вивчення власних назв виникає через її унікальну здатність «зберігати» цілісну лінгвістично-географічну історію певної місцевості. Лінгвісти наголошують на активних процесах формування власних географічних назв завдяки географічним назвам реалій. Збирання й опис народної географічної термінології, яка є специфічною групою слів, завжди приваблювала дослідників, перш за все, збереженням в собі фрагменту мовної картини світу відповідної території. Терміни, які використовуються для позначення рельєфно-ландшафтних ознак, різноманітно представлені в різних класах географічних назв, а відтак становлять як окрему модель номінації географічних об'єктів, так і загальномовні універсалії географічного терміноутворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження мікротопонімів у межах кожного регіону України – одна з актуальних проблем вітчизняного мовознавства, адже ця лексична група ще потребує вивчення. У сучасній українській ономастиці студії з мікротопоніміки займають одне з чільних місць і кількісно переважають дослідження інших топонімічних класів – гідронімів, ойконімів, оронімів. На це вказують дослідження І. Г. Чеховського (мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті), Н. І. Лісняк (мікротопонімія Західного Поділля), Н. В. Сокіл (мікротопонімія Сколівщини (Львівська обл.)), В. Ф. Баньої (мікротопонімія басейну р. Ужа (Закарпатська обл.)), О. І. Проць (мікротопонімія півночі Львівської обл.), Н. П. Білінської (мікротопонімія Покуття), Н. Р. Яніцької (мікротопонімія центральних та східних районів Львівської обл.), О. Б. Лужецької (мікротопонімія Південно-Західного Опілля), О. Б. Василик (мікротопонімія Уманщини XVII–XIX ст.), О. С. Мосур (мікротопонімія кінця XVIII – початку XIX ст.: Самбірський циркул (Львівщина)), І. Я. Ординської (мікротопонімія Північної Хмельниччини), Н. Ю. Сарган (мікротопонімія Житомирського Полісся) та ін.

Метою нашої статті є аналіз мікротопонімів Волині, утворених від географічних термінів. Лінгвістичний аналіз цієї групи лексики, визначення структурно-семантичних особливостей досліджуваних лексичних одиниць, що функціонують на території сучасної Волині. Виявлення діалектних та вузькорегіональних особливостей цієї групи лексики є важливим аспектом дослідження ономастики України і допомагає розкрити та уявити широкий спектр мовних явищ та характеристик, пов'язаних із цією лексичною групою.

Виклад основного матеріалу. Предметом нашої уваги стали мікротопоніми, які співвідносяться з географічними термінами-метафорами. «Метафори виникають за одними й тими ж асоціаціями, незалежно від мови. В цьому виражається одна з універсалій народної географічної термінології, що перетворює поняття, пов'язані з особливостями будови людини й тварин, у гідрографічні поняття. Використання лексем із значенням частин тіла людини й тварин як географічної термінології – глобальна топонімічна закономірність» [5, с. 71]. Здавна для більш яскравої характеристики місцевості, для зображення її внутрішньої форми, люди використовували слова, які означали частини тіла людини й тварин, назви посуду, предмети домашнього вжитку й т.п. Інтерес до такого класу слів представлено у працях слов'янських мовознавців. Серед них варто зазначити П. П. Чучку, Л. Г. Невську, Є. О. Черепанову, Т. О. Марусенку та ін.

Семантичні модифікації фіксуємо в утвореннях, пов'язаних з назвами частин тіла, предметів домашнього вжитку, знарядь сільськогосподарської праці, посуду.

Гуля, (пагорб с. Забужжя Кв.). Семантику 'вершина гори, пагорба' передає апелятив *гуля* (< псл. **gulja* [4, I, с. 616]), що побутує в надбужських говірках (с. Столинські Смолярі Кв.), перенесений у народну географічну термінологію з анатомічної, пор. укр. *гуля* 'заокруглена опуклість, нарост на тілі людини або тварини від запалення, удару і т.ін.' [10, II, с. 191].

Грива, 1) сінокіс (сс. Крижівка, Топільне, Четвертня Лцк.); 2) куток села (с. Кобче Лцк.); 3) пасовище (с. Боровичі Лцк.). Полісемантичний термін *грива* 'берег високий, крутий' (с. Старий Чорторийськ К.-К.), 'луг, де косять сіно' (с. Топільне Лцк.), 'низина біля річки', 'луг, що заливається водою' (с. Сокіл Лцк. рну), 'частина водоймища, що вдається в сушу' (с. Люб'язь К.-К.) < псл. **griva* [4, I, с. 593], що засвідчує семантичну видозміну загальноновживаної лексеми грива 'довге волосся на шийі коня та деяких інших тварин' [3, с. 74], широко відомий у ряді українських говорів, найчастіше використовується на позначення продовгуватої форми географічного об'єкта, пор.: укр. *грива* 'довгасте підвищення, гірське пасмо', 'смуга трави, хлібних рослин, що залишається нескошеною' [10, II, с. 165], укр. діал. 'невелике продовгувате підвищення', 'вузька суха смуга серед болота', 'місце, до якого підходить річка при розливі', 'вузька смужка лісу на підвищенні', 'сінокіс між лісом і болотом', 'луг на підвищенні' [22, с. 65], , *грива* 'підвищене сухе місце серед болота' [9, с. 31].

Коліно, 1) берег річки (с. Козлиничі К.-К.; с. Підріжжя Кв.; сс. Гірка Полонка, Жидичин Лцк.); 2) частина річки сс. Краснилівка, Мостище К.-К.); 3) ліс (с. Люб'язь К.-К.); 4) урочище (с. Балухів Кв.); 4) сінокіс (с.Хоцунь К.-К.; с. Кульчин Лцк.). Термін *коліно* є поширеною назвою для поняття 'поворот річки', що локалізується майже в усіх районах області: *коліно* (сс. Дорогиничі, Затурці, Маркелівка, Микуличі, Овадне, П'ятидні, Хмелівка Вол, сс. Воегоща, Запруддя, Раків Ліс, Олеськ К.-К.; сс. Залюття, Підріжжя, Шацьк Кв., сс. Боголюби, Гірка Полонка, Любче, Оленівка, Одерати, Рудка-Козинська, Підгайці, Тростянець Лцк.), а також фонетичний варіант *куліно* 'поворот русла' (сс. Заставне, Ізов, Литовеж, Чорників Вол.) [7, с. 146]) < *коліно* (у < о в ненаголошеному складі). Термін *коліно*, який сягає псл. **kolěno* 'коліно, кривизна, згин' [4, II, с. 513], утворено внаслідок метафоричного переносу (за подібністю) з анатомічної номенклатури, пор. укр. *коліно* 'суглоб, що з'єднує стегнову і гомілкову кістки; місце згину ноги', 'нога від колінного суглоба до таза', 'окрема частина чогонебудь, що має вигляд ламаної лінії, від одного згину чи повороту до іншого', 'поворот, загин (річки, дороги та ін.)' [12, IV, с. 224]. Відповідники ця лексема має і в інших слов'янських говорах, пор.: укр. діал. *коліно* 'згин річки' [9, с. 361], 'згин річки' [12, с. 102], 'крута зміна напрямку річки' [9, с. 35], пол. *kolano* 'вигин річки' [14, с. 193].

Коса, куток села (с. Маяки Лцк.). Пор.: *коса* 'глухий, непроточний рукав річки' (с. Поворськ Кв.); 'мілка ділянка у водоймі' (с. Льотниче Вол.; с. Боровне К.-К.; м. Любомль Кв; с. Човниця Лцк.); 'частина водоймища; що вдається в сушу' (с. Затурці Вол., с. Залюття Кв.); 'продовгувате підвищення' (с. Воегоща К.-К.). Пор. укр. діал. 'частина водоймища, яка вдається в сушу', непроточний рукав річки' [9, с. 37], 'піщаний острів', 'похилий берег на повороті річки', 'острівок на озері', 'довге підвищення', 'рукав річки' 'піщана мілина' [12, с.107], 'затока, відгалуження річки, рукава річки' [3, с. 14], пол. *kosa* 'частина землі, що вдається у водойму' [14, с. 219].

Штани, 1) поле (сс. Граддя, Нуйно К.-К.; 2) урочище *Штани* (с. Заброди Вол). Назва сягає відповідного апелятива. Простежуємо перетворення 'назви частин чи деталей одягу' – 'географічні терміни' – 'мікротопоніми'. Так, для позначення поняття 'місце, де розходяться чи сходяться дві річки' вживається географічний термін *штани* (с. Радехів Кв.), перенесений із номенклатури одягу за зовнішньою подібністю і з таким чи

близьким значенням добре відомий за межами досліджуваного регіону, пор.: укр. діал. *штани* 'місце, де сходяться дві річки', 'місце, де розгалужується ріка' [9, с. 37].

Вила, 1) сінокіс (с. Губин Вол.; сс. Здомишель, Штунь Кв.); 2) болото (с. Осьмиговичі Кв.); 3) куток села (с. Березовичі Вол., с. Лучиці Лцк.); 4) урочище (с. Козятин Лцк.), «розходяться на два боки, нагадуючи форму вил»; 5) дорога (с. Пустомити Лцк.), «має форму вил»; 6) ставок (с. Нехворощі Вол.); 7) берег (с. Рачин Лцк.); 8) пасовище (с. Піщане К.-К.). **Вилка**, 1) роздоріжжя (с. Залісся Кв.); 2) дорога (с. Замшани Кв.); 3) ліс і поле (с. Гута Кв.), «викопані канали, що розходяться в одному місці». Пор. географічний термін *вила* 'місце, де розходяться дві річки' (с. Сильне Кв.); місце, де сходяться дві річки' (с.мт Локачі Вол.; с-ще Нова Вишва Кв.).

Жолоб, 1) куток села (с. Сухополя Лцк.): «лежить між двома горбами»; 2) вулиця с. (Стара Лішня Вол.); 3) долина (с. Красів Лцк.); 4) горбисте поле (с. Печихвости Лцк.). **Жолоби** 1) куток (с. Пустомити Лцк.) – «де горбиста місцевість»; 2) ліс (с. Древині Вол.). **Жолобина**, поле (с. Вільхівка Лцк.), «має випуклу форму». **Жолобини**, 1) ліс (с. Голоби Кв.); 2) поле (с. Раймісто Лцк.), «на якому є заглибина». **Жолобок** – куток села (с. П'ятидні Вол.), «подібний на жолоб». Пор.: *жолоб* 'балка' (с. Радомишль Лцк.), *жолобок* «рівчак, заповнений водою» (с. Гектари Лцк.). Як географічний термін відзначений апелятив відомий у ряді діалектів, пор.: укр. *жолоб* 'про западину, заглибину між скелями, горами' [10, II, с. 143], *жолобо́к* (зменшене до жолоб), 'вузька заглибина для стікання чого-небудь' [10, II, с.143]; укр. діал. 'глибока, центральна течія річки' [12, с. 76], 'колишне русло річки' [9, с. 44], 'глибока й вузька долина', 'долина між двома горами чи узгір'ями', 'долина потоку', 'низовина (в загальному значенні)' [9, с. 227], 'старе русло річки' [2, с. 141].

Корито, 1) частина річки (с. Заброди Кв.), «нагадує корито»; 2) ліс (с. Заріччя Кв.), «в низині, ніби в кориті». **Корита**, куток села (с. Дерно Лцк.), «нагадує корито». **Коритина** 1) пасовище (с. Микуличі Вол.); 2) поле (с. Окорськ Вол.); 3) дорога (с. Залужне Вол.), «нагадує корито». **Коритиська**, куток села (с. Затурці Вол.), «нагадує корито» [12, с. 363].

Вікна, 1) лісове урочище (с. Ветли К.-К.), («подібне на вікно, де не ростуть дерева»; 2) частина річки Вишівка (с-ще Стара Вишівка Кв.), «на берегах якої не ростуть дерева»; 3) річка (с. Яловацьк К.-К.). **Вікнина** 1) куток

села (с. Забужжя Кв.), «на місці болота, яке утворювало ніби віконце»; 2) вулиця (с. Забужжя Кв.), «на місці болота з чистою водою у заглибині». **Віконця**, поле (с. Пульмо Кв.). Пор.: **вікна** ‘грузьке болото, де трясеться, колишеться земля’ (м. Володимир Вол.); **вікно** ‘частина водної поверхні, вільної від заростей’ (с. Воєгоща К.-К.); ‘яма в болоті’ (с. Воєгоща К.-К., сс. Залюття, Любитів, Мельники Кв.); ‘яма в річці’ (с. Прилісне К.-К.); ‘місце в річці, озері з круговим рухом води’ (с. Грабове Кв.); **вукно** ‘частина водної поверхні, вільної від заростей’ (с-ще Голоби Кв.), **окно** ‘яма в болоті’ (с. Карасин К.-К., сс. Озеряни, Шкроби Кв.); ‘частина водної поверхні, вільної від заростей’ (с-ще Голоби Кв.); < псл. **окъно* (укр. діал. **вікно** ‘яма на болоті’ [13, с. 189], пол. *okno* ‘маленьке озеро в болоті’ [14, с. 208].

Кружок, 1) куток (с. Кульчин Лцк.), «має форму кола»; 2) поле (с. Воля-Любешівська К.-К., «серед якого є клаптик лісу»; 3) сінокіс (сс. Доросині, Жидичин Лцк.); 4) ліс (с. Каливиця К.-К.), «має форму круга»; 5) гай (с. Осівці К.-К., «нагадує круг»; 6) пасовище (сс. Жидичин, Маяки Лцк.); 7) урочище (с. Окорськ Вол., с. Заброди Кв.). **Кружки**, болото і сінокіс, (с. Заброди Кв.). **Круг**, (сінокіс с. Солов’їКв.), «круглої форми» [12, с. 385–387]. Пор. **кружок** ‘гора, що поросла

лісом’ (с. Буцинь Кв.); ‘долина’ (с. Глухи Кв.). Дослідники відзначають активне вживання цього терміна для називання різноманітних географічних об’єктів в українських, а також білоруських говірках: укр. діал. *кружók* ‘невелике місце зі стоячою прогнилою водою і гряззю’ [9, с. 50], ‘озеро в лісі, заросле травою’, ‘яма в полі, наповнена водою’, ‘заболочена низовина в полі’, ‘кругла галявина в лісі’ [12, с. 112].

Висновки. Отже, проведене дослідження на матеріалі мікротопонімів та відповідних географічних термінів дає можливість простежувати активні процеси формування місцевої ономастичної системи завдяки географічним назвам реалій, а також константувати, що семантичні трансформації у системі географічних назв – явище закономірне і простежується в багатьох мовних ареалах. Наведений матеріал дозволяє зробити висновок про такий напрямок семантичних переходів: асоціація з назвою певного предмета – географічний термін – власна назва.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачаємо детальніше вивчення назв мікроб’єктів Волині, похідних від географічних термінів, що дасть змогу дослідити склад місцевого мікротопонімікону, схарактеризувати його структуру й з’ясувати семантику твірних основ.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ РАЙОНІВ

Вол. – Володимирський
Кв. – Ковельський
К.-К. – Камінь-Каширський
Лцк. – Луцький

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

с. – село
сс. – села
с-ще – селище

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Данилюк О.К. Народні географічні терміни Волині: структура і семантика: монографія. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2020. 190 с.
2. Дзендзелівський Й. О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття. *Studia Slaviica*. XI/12. С.3397.
3. Дзендзелівський Й. О. Українські назви для джерела. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1975. XXV/12. С. 149201.
4. Етимологічний словник української мови. К.: Наукова думка, 1982–1989. Т. 1–3.
5. Желєзняк І. М. Гідронімія і *nomina topographica* (бас. Ірпеня). *Питання історичної ономастики*. К.: Наукова думка, 1994. 335 с.
6. Желєзняк І. М. Київський топонімікон. К.: Видавничий дім «Кий», 2013. (Бібліотека української ономастики). 224 с.
7. Корзюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*. К.: Наукова думка, 1987. с. 62267.
8. Марусенко Т. О. Назви рельєфу в українській мові (деякі назви западин). *Дослідження з мовознавства : зб. Статей аспірантів і дисертантів*. К. 1963. Вип. С. 62-78.
9. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К.: Наукова думка, 1979.– 313 с.

10. Словник української мови. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. IXI.
11. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-Західної України та суміжних земель. Т. I. / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 408 с.
12. Черепанова О. О. Народна географічна термінологія Чернігівсько-Сумського Полісся. Суми. 1984. 274 с.
13. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. 368 с.
14. Nitsche P. Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln-Graz: Böhlau, 1964. 339 s.
15. Schütz I. Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin: Akademie-Verlag, 1957. 113 S.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025